

saları ile ele alan bir çalışmasıdır (Necef 1355, 1374; Beyrut 1417/1997; Beyrut, ts.). 7. *Menba'u'l-hayât*. Vefat etmiş bir müctehidi taklit etmenin cevâzına dairdir (Bağdat 1384/1929). 8. *Nûrû'l-envâr*. Dördüncü imam Zeynelâbidin'e izâfe edilen dua mecmuası *eş-Şahîfetü's-Seccâdiyye*'nin şerhi olup Mîr Dâmâd'ın *Hâşiyetü's-Şahîfetü's-Seccâdiyye*'si ile birlikte basılmıştır (Tahran 1317; Tebriz, ts.; Muhammed b. Hüseyin el-Ca'bî'nin *Hadikatü'l-hilâliyye*'si ile birlikte Tahran 1317). 9. *Hâşiyetü'l-Câmî*. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiyye*'sine Abdurrahman-ı Câmî'nin *el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye* adıyla yazdığı, ancak daha çok şârihinin lakabıyla tanınan şerhin hâşiyesi olup birçok defa basılmıştır (Tahran 1268, 1277, 1293; Tebriz 1280, 1296). 10. *Zehrû'r-rebî'*. Müellifin kendi oğlunu kaybetmesi üzerine kaleme aldığı eser çeşitli zorluklara karşı insana teselli kaynaklarını göstermeyi amaçlamaktadır (Tahran 1292, 1298; nşr. Muhammed Kâzım el-Kütübî, Necef 1954, 1956; müellifin eserleri hakkında ayrıca bk. Tebrîzî, III, 113-115).

BİBLİYOGRAFYA :

Ni'metullah el-Cezâîrî, *el-Envârü'n-nu'mâniyye*, Beyrut 1404/1984, IV, 302-326; ayrıca bk. M. Ali el-Kâdî et-Tabâtabâî'nin önsözü, I, s. c-1; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdat 1385/1965, II, 336; İbn Usfûr el-Bahrânî, *Lû'lü'etü'l-bahreyn* (nşr. M. Sâdık Bahrülülüm), Beyrut 1406/1986, s. 111; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ' ve hiyâzü'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, V, 253-256; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 150-159; Mirza Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kıssaşü'l-ulemâ'*, Tahran 1396, s. 336-353; Browne, *LHP*, IV, 161-167, 361-367; Hânâbâ Mührânî, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 101, 276, 285, 309, 507, 664, 913, 969, 970; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts. (Çaphâne-i Şafak), III, 113-115; Âgâ Büzürg-ı Tahrânî, *eş-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1430/1983, II, 369; III, 50; V, 273-274; XIII, 375; XVI, 18; XVII, 8; XVIII, 17; XXII, 113-114; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîasî'nda Düşünce Ekolleri: Ahbâriyye*, İstanbul 2000, s. 232-237; Bahâüddin Hurremşâhî, "Zehrû'r-rebî'", *DMT*, VIII, 554-556.

İLYAS ÜZÜM

Nİ'METULLAH b. HABİBULLAH

(نعمته الله بن حبيب الله)

(ö. 1024/1615 [?])

Târîh-i Hân-ı Cihân adlı
eseriyle tanınan
Bâbürlü vak'anüvis.

Bâbürlü Sultanı Ekber Şah'ın otuz beş yıl kadar hizmetinde bulunan Habîbullah Herevî'nin oğludur. Bâbürlü kumandanlarından olup *Bâbürnâme*'yi Farsça'ya ter-

cüme eden Abdurrahim Hân-ı Hânân'ın özel kütüphanecisi iken 1005 (1597) yılında Cihangir'in hizmetine girdi ve 1018'e (1609) kadar onun vak'anüvisliğini yaptıktan sonra kumandanlarından Hân-ı Cihân Lûdî'nin hizmetine geçti. Onun teşvikiyle 1021'de (1612) Malkapûr'da yazmaya başladığı *Târîh-i Hân-ı Cihân* adlı Farsça eserini Zilhicce 1021'de (Şubat 1613) tamamladı.

Târîh-i Hân-ı Cihân bir Afgan tarihi olup bir mukaddime, yedi bölüm (bab) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Geleneksel anlayış çizgisinde Hz. Âdem'le başlayan eserde Delhi Sultanı Behlûl-i Lûdî, Şîr Şah Sur ve Hân-ı Cihân Lûdî'nin hayatları geniş biçimde ele alınmıştır. Son bölümler Afgan kabilelerinin nesepleri ve Cihangir'in saltanatı hakkındadır. Hâtime'de tanınmış pek çok Afganlı meşayihin biyografileri bulunmaktadır. Ekber Şah'ın vefatı, Cihangir'in tahta çıkışı, Şehzade Hüsrev'in taht için isyan etmesi gibi olayların görgü şahidi olan müellif *Târîh-i Taberî*, *Târîh-i Güzide*, *Ekbarnâme* ve *Târîh-i Nizâm-şâhî* gibi eserlerin yanı sıra Bâbürlü belgelerine dayanarak hadiseleri kronolojik sırayla verir, siyasî olayları ve devlet adamları arasındaki ilişkileri anlatır. Özellikle Afgan tarihi hakkında sıkça atıfta bulunulan eserde yer alan ve zaman içinde çok tartışılan bir iddiaya göre Afganlı Peştunlar Benî İsrâîl'e dayanmaktadır. Müellifin bu hususta öne sürdüğü açıklamalar günümüzde artık kabul görmemekle birlikte XX. yüzyıla kadar çok tekrar edilmiştir. Eserin muhtasar nüshası aynı zamanda *Mağzen-i Afğânî* olarak da bilinir. Ancak her iki kitabın aynı eser mi yoksa değişik iki eser mi olduğu hususunda farklı görüşleri mevcuttur. Meselâ Elliot bunların aynı eser olduğunu söylerken İmâmüddin iki ayrı kitap olarak kabul eder. Her iki nüsha arasındaki en belirgin fark, *Mağzen-i Afğânî*'de Hân-ı Cihân Lûdî'nin hâtıratı ve Cihangir hakkında bilgi bulunmamasıdır. *Târîh-i Hân-ı Cihân*'in bazı bölümlerini Elliot – Dowson İngilizce'ye çevirerek neşretmiştir (*History of India as Told by its own Historians*, V, 67-116). *Mağzen-i Afğânî* ise Bern Dorn tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (*History of the Afghans, Translated from the Persian of Neamat Ullah*, London 1829-1936). Bu çalışmayı daha sonra N. B. Roy gözden geçirerek bazı tashihlerle birlikte yeniden yayımlamıştır (*Makhzan-i-Afghani, Niama-tullah's History of the Afghans*, Santiniketan 1958). *Târîh-i Hân-ı Cihân* Muhammed Beşir Hüseyin tarafından Urduca'ya

tercüme edilmiştir (*Târîh-i Hân-ı Cihânî ve Mağzan-i Afğânî*, Lahor 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

The History of India (ed. H. M. Elliot – J. Dowson), London 1873, V, 67-116; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 210, 212; III, 903; *Tarih-i Khân Jahani wa Makhzan-i Afghani* (ed. S. M. Imamuddin), Dhaka 1960; M. Gholam Rasul, *The Origin and Development of Muslim Historiography*, Lahore 1968, s. 105-106; Storey, *Persian Literature*, I, 393-395; II, 1209-1214; E. Berthels, "Ni'mat Allâh b. Habîb Allâh Harawî", *EI²* (İng.), VIII, 44.

AZMÎ ÖZCAN

Nİ'METULLAH KİŞVERÎ

(نعمته الله كشوري)

XV. yüzyılın sonu ile
XVI. yüzyılın başlarında yaşayan
Âzerî şairi.

Sâm Mirza tezkiresinde Kîşverî mahlasıyla kaydedilip Kazvinli olduğu ve çok sayıda şiirinin bulunduğu belirtilen sanatkâr la M. Ali Terbiyet'in *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân* adlı eserinde Türkçe ve Farsça şiirlerinin yer aldığı bir divanı olduğu bildirildiği, Güney Azerbaycan'ın Karadağ bölgesindeki Dîlmekân (Dilmeğan) ilçesinden olan Ni'metullah Kîşverî Dîlmekânî'nin aynı kişi olup olmadığını tesbit etmek mümkün değildir. Elde Türkçe ve Farsça şiirleri bulunan Kîşverî'nin, birkaç bölgesinde Dilman (Dilmeğan) adlı şehir veya köy bulunan Azerbaycan'da doğduğu tahmin edilmektedir. Kîşverî'nin şair olarak tanınmasından sonra Akkoyunlu Sultanı Yâkub'un saltanatı zamanında (1478-1490) Tebriz'e gidip Habîbî, Hatâî, Ahmedî gibi şairlerle birlikte onun sarayında kaldığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Ancak Sultan Yâkub'a sürekli kasideler yazmak zorunda kalması üzerine şair saraydan ayrılarak şiirlerinde bir üstat olarak andığı Ali Şîr Nevâî'nin yanına Semerkant'a gitmiştir. Ondan iltifat görmesine rağmen yaşının ilerlemesi ve gurbet sıkıntısı yüzünden Sultan Yâkub'un ölümünün ardından Tebriz'e dönüp birkaç yıl sonra burada vefat etmiştir. Tebriz'e dönüşünden sonra maddî sıkıntılar çektiği ve eski günlerini özlediği şiirlerinden belli olmaktadır.

Ali Şîr Nevâî ve Nesimî'nin etkisi altında kalan Kîşverî'nin şiirlerinde Çağatay Türkçesi'nin özellikleri görülmektedir. Şiirlerinin çoğu âşıkane olup tasavvufî manzumeleri azdır. Çoğu Türkçe şiirlerden meydana gelen Türkçe-Farsça divanında gazel, kaside, rubâî, muhammes, kıta ve dörtlükler halinde güzel şiirler vardır. Bu şiir-

lerinden Türk-İslâm kültürünü iyi bildiği anlaşılmaktadır. Kişverî'nin tek eseri olan divanı Azerbaycan'da yayımlanmıştır. Ci-hangir Kahramanov, Bakü'deki nüshayı (Azerbaycan Elmler Akademisi Respubli-ka, El Yazmaları Fondu, nr. M-27/8408) esas alarak Tahran (Kütübhâne-i Meclis, nr. 8959), Semerkant (İlmî Araştırma Enst-tüsü Ktp.) ve Taşkent (Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkşinaslık Enstitüsü, El Yazmalar Fondu, nr. 652) nüshalarıyla karşılaştırmış, şiirleri türlerine ve kafiyele-rine göre klasik tarzda düzenleyerek *Kiş-veri: Eserleri* adıyla bastırmıştır (Bakü 1984). Roza Eyvazova *Kişverî Divanının Dili* adıyla bir eser yayımlamış (Bakü 1983), Jale Demirci Talan ise eser üzerin-de bir doktora tezi hazırlamıştır (*Kişverî Divanı [İnceleme-Metin-İndeks]*, 1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Kişverî Şiirleri, Leningrad Şark Müzesi, nr. 297 (Şah İsmâil Hatâfî'nin *Dehname* adlı eserinin so-nunda Tufeylî ve Nesimî'nin şiirleriyle birlikte); İsmâil Hikmet [Ertaylan], *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakü 1928, I, 286-290; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*, Tahran 1314, s. 315; Elyar Seferli – Halil Yusufî, *Gedim ve Orta Eserler Azerbaycan Edebiyatı*, Bakü 1998, s. 347-358; Hamid Araslı, "Fuzulî Seleflerinden Kiş-verî", *Azerbaycan Edebiyatı: Tarihi ve Problemleri*, Bakü 1998, s. 286-290.

MUHARREM KASIMLI

Nİ'METULLAH b. MAHMÛD

(نعمت الله بن محمود)

Nî'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî
(ö. 920/1514 [?])

el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye adlı
tefsiriyle tanınan sûfî müellif.

Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde doğ-du. Şeyh Alvân, Alvân el-Akşehrî, Baba Nî'metullah, Nî'metullah Sultan ve Baba Nî'met gibi isim ve lakaplarla tanınır. Soy-u, ailesi ve tahsili hakkında bilgi yoktur. Nah-civan, Tebriz ve Akşehir gibi Türk nüfusu-nun yoğun bulunduğu bölgelerde yaşadığı-na bakılarak aslen Türk olduğu söylenebilir. Nî'metullah tahsilini muhtemelen, Ak-koyunlular'dan Uzun Hasan ve oğlu Sul-tan Yâkub dönemlerinde bir ilim beldesi haline gelen Nahcivan'da ve tefsirini yaz-dığı Tebriz'de yaptı. Eserlerinde sûfî yön-ü belirgin olmakla birlikte hangi tarikata mensup olduğu bilinmemektedir. Müelli-fi meçhul bir risâlede adı Nakşibendî sil-silesinin önemli isimlerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) müridleri arasında zikredilmektedir (*Silsiletü't-turuk fi't-tasav-*

vuf, vr. 606). Bu bilgiden hareketle bazı araştırmalarda ona "Diğer Nakşiler" baş-lığı altındaki bölümde yer verilmiştir (To-sun, s. 284). 892 (1487) yılında vefat eden Dede Ömer Rûşenî'yi ölümünden kısa bir süre önce Tebriz'de ziyaret eden Nî'metullah (Lâmîfî, s. 567), muhtemelen Sultan Yâkub'un ölümünün (895/1490) ardından taht kavgalarına ve Safevî saldırılarına sa-hne olan Tebriz'den ayrılıp Anadolu'ya ge-lerek 905'te (1499) Akşehir'e yerleşti. Nî'metullah b. Mahmûd'un vefat tarihi konu-sunda 887 (1482), 901 (1495), 902 (1496), 905 (1499) ve 920 (1514) gibi farklı tarih-ler verilmektedir. Köyceğiz mahallesinde Akşehir deresine hâkim bir meylin üzerin-deki kabrinin çevresi 1995'te Hayra Hiz-met Vakfı Akşehir Şubesi tarafından yeni-den düzenlenmiştir. 1268 (1852) ve 1307 (1889) tarihli kitâbelerden kabrin daha ön-ce iki defa onarıldığı anlaşılmaktadır.

992'de (1584) III. Murad'ın yaptırdığı tah-rirde Nî'metullâh-ı Nahcuvânî adında bir zâviye ile vakıflar tesis edildiği görülmek-tedir. Taşköprizâde, önemli bir tefsiri ve birçok eseri olmasına rağmen Nî'metul-lah hakkında çok az bilgi bulunmasının se-bebini onun fakirliği zenginliğe tercih et-mesine, şan ve şöhretten kaçarak kendisi-ni gizlemesine bağlar. Nî'metullah eser-lerinde, rüşvet karşılığı şer'î hilelere baş-vurarak insanlara fetva veren ve dünyalık peşinde koşan fakihleri fâsıklıkla itham etmiş, müslümanları bid'atlara ve bâtıl isteklere sevkeden, haramları helâl ve dinin emrettiği şeyleri haram kılarak şeyhlik id-diasında bulunan sahte şeyhleri de lânet-lemiştir.

Eserleri. Nî'metullah b. Mahmûd, tef-siriyle *İhvân* adlı kitabının dışındaki bü-tün eserlerini Farsça yazmış, bu eserler-

de de yer yer Arapça'yı kullanmıştır. Eser-lerinin hemen tamamı tasavvufa dair ol-makla birlikte fıkıh, hadis, felsefe, kelâm ve akaid gibi değişik ilim dallarını ilgilendiren konulara da temas etmiştir. 1. *el-Fevâtîhu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîhu'l-ğay-biyye el-mûdîhatü li'l-kelimi'l-Kur'â-niyye ve'l-hikemi'l-furkâniyye*. Müellif, Tebriz'de 901 (1495) yılında tamamlandığı rivayet edilen iki ciltlik tefsirine vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûda dair bir mukad-dime ile başlar, Nî'metullah'ın, Kur'an'ın bütün âyetlerinin tefsir edildiği ilk tasav-vufî tefsir olan bu eserini hiçbir tefsire başvurmadan yazdığı söylenir. Müellif her sûreye içeriğine uygun düşen bir girişle başlamış ve sûreyi o sûreden alınacak der-si özetleyen sonuçla bitirmiş, eserinde zâ-hirî ve tasavvufî (işârî) tefsir eğilimini bir-leştiren bir metot izlemiştir. Eserin âyet-ler arasındaki münasebetlere yer vermesi açısından kaynak niteliğinde bir tefsir ol-duğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte eser, rivâyet ve dirâyet tefsiri ör-neklerine az yer verdiği ve her fırsatta vah-det-i vücûd nazariyesini işlediği için ten-kit edilmiştir. Ancak müellif eserin girişin-de tasavvufî neşvede bir tefsir yazdığını, ondan istifade etmek isteyenlerin bunu göz önüne alarak değerlendirme yapma-ları gerektiğini belirtmektedir. Bazı sayfa-larda dipnot kullanılması da tefsirin ayrı-cılıklarından biri olarak zikredilebilir. Ese-rin II. cildinin 901 (1495) tarihli müellif hat-tı nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (III. Ahmed, nr. 61). *Tefsîru Nî'metullâh* olarak da tanınan eser basıl-mıştır (I-II, İstanbul 1326). Müellifin Bey-zâvî'nin *Envârü't-tenzil*'ine bir hâşiye yaz-dığı da kaydedilmektedir. 2. *Şerh-i Gül-şen-i Râz*. Mahmûd-î Şebüsterî'ye ait ese-

Nî'metullah
b. Mahmûd'un
*el-Fevâtîhu'l-
ilâhiyye* adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Hacı Mahmud
Efendi, nr. 29)

اذا من سعة سماءها راحتي في علم وامرنا ما كمن في غيب يفعل احد
يا رب، وكم ما يريد لا حول ولا قوة الا بالله وما كمن لم يفر من احد وهو
يقول الحق وهو يهدى السبيل وعاو خفي الي بالله عهده لو تكلمت واليه سبنا
عن جميع ما يبين ويريب المنفس من الخوان والمرجو من الخوان ان
لا ينظروا فيه الا بعين العبرة لا ينظر الحكمة ولا يلقوا ولا يروا ولا يسمعون
والرب بان وبالكشف والعيان لا بالتحقق والحيبان والنداء بالحق
المحقق من اصحاب القبول والمشتبهين باذال الحج والحدود واول من المشقة
المشقة من المواد والمورد والمحققين عن الواجد والموجودين
خدام القفرا المستخفين عن جميع الرسوم والعداوات المظنن من الظاهر
لهم من الحق في عموم الاوقات وشمول الحالات لفتن الله وياك ما كان القدر
العظيم مشق صد وراكم باليات والذكر العظيم هو الحج والكرام
الفتح العليم المنسوب الرحيم ثم لما كان غلظ من المصنوعات التي تزينها
الحق وديها من محض جوده سبحانه بالفتوح الالهية والفتوح النبوية
الموضوعة للكلمة القراءتية والحكمة القرائتية
فان سورة الفاتحة لا تفتي عن الاقطار من مدام الغفلة والنعاس
النسيان الى العالم وها فيها انما هي من انما واصف الحزينة التي لا تحيا
الذاتية ابد الا لذات في كل مرتبة من مراتب الوجود والوجود من شخص بقية

سبحانك لا علم الا لك ما علمت انك انت العليم الحكيم سبحانك
من تجلي لذات في عالم اسما وصفاته وقدر كبريائه عيان
بعضه اسما وصفاته ومضوعاته حيا جلاب خاشع من كبريائه
مشهد وكل وارد ووجه كل قاصد خيا عجب من المدرك وما الازدرك
في مقام اليبس فيسوي ما ذك العال في عزم الرجال وعين جنة
التوحيب والوصال اذا ما جعل من خيال تجلي عن الاحاطة والظن
بحر كالتصديق تنسوس اليك وبشأنك لذاتك خفي عليك لا تخفى
عليك انت كما خفيت على نفسك والحق هي نيك المني من عندك لتفتيح
سرا كملكك واحكامك التي يخلص بها كك ونشره اليك ان لا تزيغ
قوتنا بعدا زديت اذ نبيك اذمت الامور وشريك تجري في العهود
انما في التاكم اعدت العال في التوحيب ما انا عليه ولا تقير وفي باهرت اليك
اذن